

13 JAN 1920

TE REO OTE HOKOWHITU-A-TU

NAMA 3.

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

HANUERE 15, 1920.

Konga morehu ote Ope Maori i whakaahua tika ki Ingarangi i mua ta ta atu ote ratou hokinga mai.

TE TAU MAORI.

Nga mea whakamiharo i kite ratou i te huarahi i to ratou hokinga mai ki Nui Tireni.

Kua ki ia ake ra e au i te pepa tuatahi note tekau-marua onga haora i te awatea ka mahue i te tima te waapu o Korana ka whakamau te rere kite awa kari ote Panema. Kotenei awa i karia hei huarahi e tere ai te puta onga kaipuke e whakamau ana kite taha whaka-te-hauaru o Amerika, ara nga kaipuke e haere mai ana i Ingarangi, me Oropi me eia atu waahi ote Tairawhiti. Ite wa kaore ano tenei awa i hanga he tino roa rawa te awhio haere onga kaipuke e haere ana kite taha whaka te hauaru, menga mea e haere mai ana kite taha whaka-te-rawhiti, nate mea he whenua nui rawa a Merika.

Kote whanui ote Panema e whatekau maero mai i te takutai ote moana o Karipiana, kite takutai ote whanga ote Panema i te taha whaka-te-hauaru o a Merika. Kote waahi whaiti rawa tenei ote whenua i waenganui o Amerika kite taitokerau me Amerika kite tonga. He penei mete kaki tona ahua. Kai waenganui o taua whenua he rarangi maunga ahua pai ano te tei tei. Kainga taha e rua o ana hiwi he whenua mania, engari kaore inga mania tino tika rawa. Kaite taha whaka-te-tairawhiti o taua waahi kote awa o Tiati, e rere mai ana i te taha whaka-te-taitokerau ka puta i te moana o Karipiana. Kaite taha whaka-te-hauaru kote awa ote Raiokaraana e rere mai ana i te tonga, ka puta kite Moana-nui-a-kiwa (The Pacific Ocean).

Note tau 1534 ka timatatia te korero kia hanga he awa penei. Note tau 1876 ka whakaputaia he whakaanga tanga kite tahi kamupane o Wiwi, whakamana ma ratou

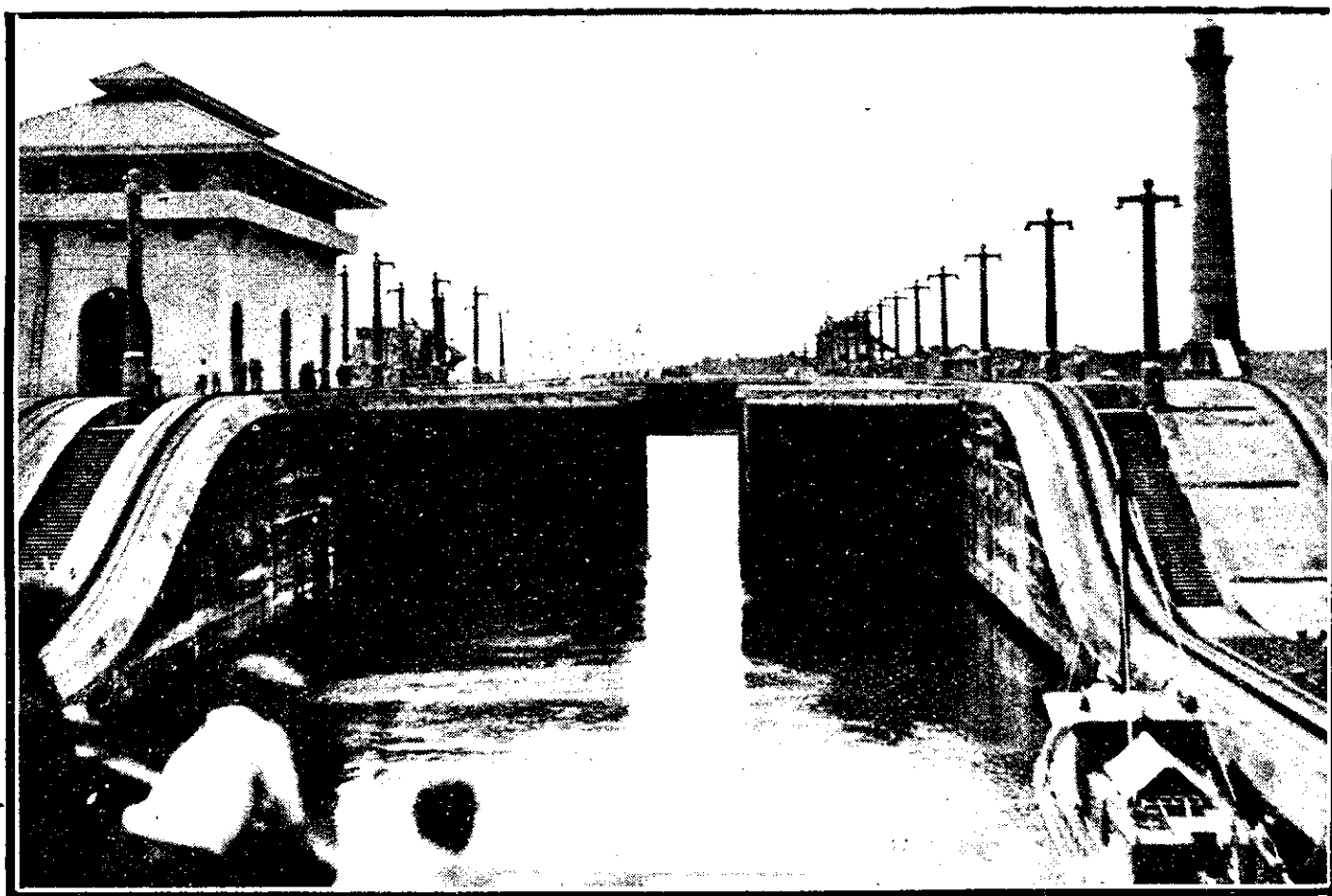
e mahi taua awa. Note tau 1881 ka timata ta ratou mahi, note tau 1888 ka mutu ka pakaru te kamupane, ite kore kaore i rite te kaha onga moni hei whakaoti ite mahi. Note tau 1904 ka puta te mahara ote kawana-tanga o Amerika kia tangohia e ia ma ana e mahi taua awa. Heoi tangohia ana e ia nga mihini katoa ate kamupane o Wiwi, kote utu katoa o aua mea e 40 miriona (moni Merikana). Ka riro ake ite kawana-tanga te mana o taua waahi mete ritenga hoki ote mahi. Konga moni i pau ite Kamupane o Wiwi i ta ratou mahinga e 255 miriona (moni Merikana).

Te Timatanga ote mahi.

I runga ite tirohanga anga kai whakahaere ote mahi, he tino ua ua rawa te mahi mehemea, ka karia haeretia tonutia te whenua mai itetahi moana kite tetahi moana. He mama ke te mahi mehemea ka hanga he moana wai maori pera meto Taupo ki waenganui onga hiwi a taua waahi. Hei huarahi e whai wai ai taua waahi kua whakaarotia ra kia moana, katahi ka katia te awa o Tiati, kote kati i hanga kite takiwa a Katuunu, a koira tonu te ingoa o taua moana i

moana waimaori ra, ki runga ite hia hia onga kai hanga, ka tahi ka mutu te hanga onga aukati ote tahi pito metetahi pito ite mea ka tatu tenci, katahi ka kitea kote nui o taua moana waimaori 164 nga Koea Maero, kote hohonu inga wa katoa e 45 putu, ite raina haerenga monga tima.

Tuarua ka tahi ka kitea kote tei tei ake otenei wai inga moana waiti ote taha hauauru mete taha rawhiti e 85 putu. No reira ka kite koutou i runga i tenei tu whakahaere, iti ke iho te mahi mehemea i karia haeretia tonutia te whenua. I runga ano itenei ritenga ka kite tatou me whakapiki nga kaupuke ka tahi ka eke kitenei 85 putu. Heoi ka tahi kaki nga hunga mahi kua mutu te waahi nui ote mahi, kote waahi kaite toe he mama noa. Otira he nui te titiro ahua whaka hawea ote nuinga ote tangata ite mea kaore ratou ite kite me pewhea e eke ai nga tima itenei 85 putu. No reira hei huarahi e taea ai te hapai nga kaupuke, ka tahi ka hanga kinga wahi kua oti nei nga aukati e rua te mahi, etahi keeti hei pupuri ite wai. Ina te whakaahua o ana keeti e whakaatu i raro iho nei.

KO TE TAHI TENEI ONGA AUKATI OTE PANEMA.

naiane, kote matara mai o tenei waahi ite moana o Karipiana e whitu maero. Katahi ka hanga te aukati kua ki ia ake nei kia rite tona kaha kite pupuri atu ite wai, e ahei ana hei whaka tere inga kaupuke nunui rawa ote ao. I runga ite katinga otenei waahi kua kore e puta te wai ote awa ote Tiati kite moana, engari kua hoki whakamuri ki roto, ara ki waenganui onga hiwi ite tuawhenua. Itenei wa kaite hanga mai hoki he aukati kite taha whaka te hauauru, ko tenei kati i hanga ki Mirapororei. Ka rite te hohonu ote wai ote

Kaite aukati o Katuunu e toru nga mea penei. Kote ahua ote mahinga o ana keeti koia tenci. Mehemea kite haere mai he kaupuke mote hauauru, ka haere mai i roto ite awa o Raiokaraana kua oti te whaka-hohonu ka tae mai kite aukati o mirapororei, kai reira ka whakapiki te kaupuke.

Konga aukati kua korerotia ake nei e hara ite mea i hanga kotahi tonu te taiapa kohatu, kaore. I hanga penei mete toa whare nei te ahua, engari e rua tahi ana toa, a kai waenganui te katinga o raua. Ko ana

toa a keeti ranei, e rua kai tetahi pito, e rua kai muri mai, e rua hoki kai muri mai ano o enei, e rua ano kai muri rawa. Hui hui nga keeti e ono. Kote matara onga keeti o mua rawa ito muri mai i era 1,000 nga putu, pera ano hoki o muri mai a tae noa kite wha kamutunga. Kote whanui o aua keeti 110 nga putu. Ka marama ai te tangata kite kati aua keeti o mua o muri kua kore e puta te wai. Konga taha he mea hanga katoa kite kohatu (cement). Kua penei mete wai e noho nei i roto itetahi paaki kua oti te hanga. Pera tonu te ahua tae noa kinga whaka mutunga.

Ka haere mai te kaupuke ite moana, ka tae mai kinga keeti tuatahi, ka huakina era keeti, kua uru atu te tima ki roto, kaite kati mai ra hoki nga keeti o mua atu (e whakaatu ite whaka ahua i runga ake nei), kote ruma tuatahi tenei ote aukati. Ka uru te tima kua tutakina mai nga keeti o muri ote taha kite moana nui. Ka kati nga keeti o muri, ka tahi ka timata te whakaki ite waahi e tau ra te kaupuke kite wai, kia piki haere ake ai te wai, hei hapai haere ake ite kaupuke. Kote wai e haere ake ana ma raro o taua waahi e tau ra te tima. Kote uru mai ote wai, ano e rite ana kite haere atetahi Waipuke nui, kaore e roa kua teitei te tima ki runga. Kote take o tenei ritenga he hapai ake ite Kaipuke, kia rite te tei tei ote wai kite wai o roto ite ruuma tuarua i mua ote tima. Ka hapainga ake te tima e 30 putu ite ruma tuatahi kua oti ake nei te whakamarama.

Kua rite te tei tei ote wai kite wai ote ruuma tuarua, kai reira ka whaka tuwheratia nga keeti o mua ote tima, na kua haere atu te kaupuke ki roto ite ra ruuma, ka tau te tima kua tutakina ano aua keeti, kua timata ano te whakaki i tera ruma kite wai na kua timata ano hoki te piki ote kaupuke, ka hapainga ano e 30 tekau atu hoki putu. Ka kite, tatou kua eke te kaupuke kite 60 tekau putu ki runga ake ite moana waitai. Ka rite te wai ote ra ruma kite wai ote ruma i mua atu ote Timana ka timata ano te whakaki kite wai, mete piki whaka runga ano hoki ote kaupuke. Kote toru tenei onga ruuma, katahi kawhaka ki te wai o tenei ruuma kia rite kite tei tei ote wai ote moana waimaori kai mua atu onga keeti whaka mutunga. Ka rite, heoi kua hua kina era keeti, kua haere atu te Kaipuke ki roto kite moana waimaori, kua tau hoki te ikeike e hia hia tia ana. Na i runga i tenei ritenga, kua kite tatou kua noho te tei tei ote kaupuke kite 85 putu i runga ake ote moana waitai. Na katahi ka rere te Kaipuke ma roto a taua meanawaimaori ra, ka tae kite aukati ote taha rawhiti, na ka tahi ka timata te whaka heke kite moana waitai. Kite mataki taki ate kanchi, ano taua moana-wai-maori he mea ata hanga nate atua kia pera (heite putanga tuatoru ote pepa ka whaka haere ai ano te korero).

NATE ETITA.

NGA WHENUA MAORI.

Konga whenua i riro ite Poari Hoko Whenua Maori ote Koroni ite tau ka hori nei, i runga ite tikanga hoko mai inga maori, 145,389 nga eka e 63 nga poraka i whakataua kite Karauna, hui hui nga eka o aua Poraka 125,769. Tera ano etahi atu poraka kaite whakaritea kia hokona ete Kawanatanga kote maha onga eka 774,863.

Konga whenua i riro mai o roto onga whenua rahui ote Urewera ite tau ka hori nei e 42,693, ka hui hui ai nga eka whenua katoa ote takiwa ote Urewera kua riro ite hoko ite 31 onga ra o Maehe kua pahura ake nei 290,602.

Konga whenua ote takiwa o Tokaanu me Taupo e 56,541 eka. No reira hui hui katoa nga eka whenua i riro i raro ite ritenga hoko; onga maori, ite tau nei e 2,258,738 nga eka. Hui atu kinga eka e 955,394 i riro tuturu ake ite Kawanatanga ki aia.

LIEUT. T. KOKIRI.
I mate kite moana.

TE TUKU ATE ARAWA.

Kua oti te ture mo runga ite tuku ate Arawa inga whenua ote taha ote moana ote Rotoiti. E kiaana e taua ture mate hunga na ana i tuku te whenua e tohu nga rohe. Kia tau tera ka tahi ka whakahaeretia te wea. Hei muri mai o tena ka tahi ka panuitia ete Kawana te takanga o taua waahi ki raro ite mana ote. Karauna kia whakahaere tia i raro inga ritenga ote Ture Tinari o Nui Tireni. Kote mana onga urupa kai runga i taua whenua kua waiho ano kinga maori, hui atu kito ratou whaimana kite nehu tupapaku ki aua waahi. Kote whakahaere o taua whenua ka tukua ki tetahi Peari mate Kawana e whaka tu i raro inga ritenga ote Ture tiaki inga whenua Tinari. Ko taua Poari kia 6 nga tangata, a kua e hoki, iho ite 5 nga tangata o Ngatipikiao e uru ki taua Poari. Konga rihi, me era tu paanga, i waho onga hunga no ratou te whenua, ka noho maua kore ite wa tonu e panuitia ai taua whenua he whenua porutu. Engari ka utua nga paanga e riro pera, ano i tangohia i raro ite Ture onga mahi nunui ote Koroni.

KORERO MINITA.

I runga ite noho kore Minita ote takiwa o Rangitikei, kua tukua atu ete hapu o Ngatikauwhata, ta ratou tono ki Waiapu kia tukua mai tetahi minita mo tenei takiwa.

NGA IWI MANGUMANGU. O AMERIKA.

Kanui te noho ahua kino onga iwi pango ote Porowini o Tiotia, kinga iwi pakeha. Kote take ote raru raru nate whiunga ite tahi koroua mangu mangu no tana puhanga i tetahi taitamariki pakeha. E ki ana taua koroua, he korero kino, he mahi taureka reka hoki o taua pakeha. Ki etahi kotiro mangumangu koirā ka

patua e ia. Kua tae etahi o nga tangata whai tikanga o taua iwi kite Kawanatanga, kite tonu kia pai te tiaki ia ratou. Kaore ratou e whakaae kia takahia tonu tia ratou ki raro. Kua maha rawa nga tau e pēhia ana ratou ete pakeha. Kite kore kawanatanga e ta whaka takoto i tetahi huarahi marama, pai hoki mo ratou. Kaore te tangata e noho i runga ite rangimarie. Ka hōria atu te pakeha i runga ite mata ote whenua.

KOTE RA OTE MAUNGARONGO.

Kote whakanuinga anga pakeha menga Maori o Patea, Taranaki i tana ra. Ko Tupito Waienui me tona iwi, i mua ote ope onga pakeha menga Maori ite wa i rauna ai ite taone.

POOTITANGA MEMA.

Konga mema kua tu mote taha maori ki roto ite Paremata mo Nui Tireni ko:—

Tau Henare—Kawanatanga, Taitokerau.

A. T. Ngata—Apatihana, Tairawhiti.

Maui Pomare—Kawanatanga, Taihauauru.

W. H. Uru—Apatihana, Waipounamu.

TE AHUATANGA OTE WEHEWEHENGANGA ONGA MEMA OTE PAREMATA HOU.

Te Taha Kite Kawanatanga e	...	46	nga mema
" " " Apatihana e	...	29	" "
" " " Ropu Kaimahi e	...	8	" "
Ngatakawaenganui ote Ropu Kaimahi e	3	"	"
" " Tuturu e	...	3	" "

PANUITANGA.

Ite nui onga korero e tukua mai ana kia panutia, tera kua whaka aro tia kia whakanuia ake te pepa. No reira konga korero katoa kua tukua mai kaite pepa ote 30th onga ra ka panuitia.

HE KUPU WHAKAMARAMA

Kinga iwi, kinga hapu, kinga hui huinga tangata e noho mai nei i runga inga marae rangatira ote motu nei. Tena koutou te ahua tanga o tatou aitua maha. Kote Reo Ote Hokowhitu-a-tu he pepa i whakaaro tia etahi onga morehu ote Taua Maori i hoki mai nei ite pakanga, hei huarahi e taea ai te toro mete kawē atu kio tatou marae maha, onga korero ote motu e pa ana kia tatou, menga kupu o era atu waahi ote ao, menga whakaaro menga mahara ote hunga e aroha ana kinga morehu tanga ake ote iwi, menga pito pito toenga ake ote mokai oneone. No reira e koro ma, e kui ma, e pa ma, e whae ma, e tama ma whakarongia mai te reo o ta koutou whanau i hoki mai nei i nuku ote whenua. Kote taonga nui kinga iwi ote ao he nupepa, no reira tukua mai a koutou ota mote pepa nei. Kote utu 10/- hereni ite tau, e 5/- mote hawhe tau, e 2/6 mote koata. Erua nga puanga ote pepa ite marama.

Kaua e whakaaro aro ka waiho mo te tahi atu wa ka tukua mai ai a koutou ota motetahi pepa mo koutou. Kaua hei waiho kote pepa a tetahi, hei pepa manga tangata katoa ote kainga ote pa kotahi ranei. Kote pakeha ia ka tango tena whare tena whare. Na konei te take mate o etahi onga pepa maori. Nate mea he kore kaore i pei. Kote pepa kaite haere tonu i nāia nei kote "Kopara" anake. Ka nui taku mihi kinga kai whakahaere otenei pepa kito ratou kaha. Mehemea e rite ana te whakaaro ote iwi maori mote awhina itetahi pepa mote motu katoa, a mate motu katoa hoki e hapai. Tera ano e taea. Mehemea kite kaha te awhina anga iwi ite Reo Ote Hokowhitu-a-tu tera e taea te whakaputa inga wiki katoa.

Konga korero katoa e hia hia tia ana kia tangia kite nei pepa me tuku mai kite Etita.

Kite tuku mai koutou ia koutou ota mote pepa, kaua e wareware kite tuku mai inga kapa e tika ana. Mate huru huru ano hoki ka hei ai te rere ote manu. Kite tuhi mai koutou me penei te ahua.

"KITE ETITA,"
Ote Reo Ote Hokowhitu-a-tu,
Rata.